

BİBLİYOGRAFYA :

Bilge Ercilasun, "Yahya Kemal'in Şiirlerinde Yer ve Şahıs Adları", *Ölümünün Yirmibeşinci Yılında Yahya Kemal Beyatlı*, Ankara 1983, s. 123-142; Cahit Tanyol, *Türk Edebiyatında Yahya Kemal*, İstanbul 1985, s. 68-73; Şerif Aktaş, *Ahmet Rasim*, Ankara 1987, s. 80-106; a.mlf., *Ahmed Rasim'in Eserlerinde İstanbul*, İstanbul 1988; Necat Birinci, *Ruşen Eşref Ünaydın*, Ankara 1988, s. 31-64; Mustafa Özbacı, *Yahya Kemal'in Duygu ve Düşünce Dünyası*, Sam-sun 1990, s. 206-211; Banıççek Kırzioğlu, *Sam-miha Ayverdi: Hayatı-Eserleri* (doktora tezi, 1990), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 139-217; Ali Şükrü Çoruk, *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu*, İstanbul 1995; Cahit Kavar, *Batılılaşma Açısından Ser-vet-i Fünun Romanı*, Ankara 1995, s. 199-261; Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema*, İstanbul 1997, I, 215-225; Mustafa Mi-yasoğlu, *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı*, İstanbul 1998, s. 112-117; Murat Koç, *Yeni Türk Edebiyatında Boğaziçi ve Boğaziçi Me-deniyeti* (doktora tezi, 1998), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; Mehmet Törenek, *Hikâye ve Romanlarıyla Mehmet Rauf*, İstanbul 1999, s. 239-290; İnci Enginün, *Araştırmalar ve Bel-geler*, İstanbul 2000, s. 55-63, 179-189; Adile Ayda, "Yahya Kemal'de İstanbul Sevgisi", *Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası*, sy. 3, İstanbul 1988, s. 45-48; Mehmet Kaplan, "İstanbul [Türk Edebiyatında]", *İA*, V/2, s. 1214/163-168 (aynı yazı için bk. a.mlf., *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II*, İstanbul 1987, s. 48-59); a.mlf. – Mustafa Kutlu, "Tanzimat'tan Sonra Türk Ede-biyatında İstanbul", *TDEA*, V, 15-20; Selim İle-ri, "Edebiyatta Boğaziçi", *DBİst.A*, II, 286-288; a.mlf., "Gürpınar, Hüseyin Rahmi", a.e., III, 455-457; a.mlf., "Karaosmanoğlu, Yakup Kadri", a.e., IV, 461-462; a.mlf., "Karay, Refik Halid", a.e., IV, 462-464.

M. ORHAN OKAY

Folklor. İstanbul folkloruna ait malze-meye yazılı kaynaklardan Osmanlı tarih-leri, seyahatnâmeler ve menâkıbnâmelerle roman, hikâye, şiir gibi edebî eser-lerde rastlanır. Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ahmed Râsim ve Ahmed Midhat Efen-di'nin eserleri, halk şiirleri, divan şiirinin özellikle Nedîm'le başlayan mahallîleş-menin etkisinde yazılmış örnekleri ve

XVII. yüzyıla ait bir minyatürde gelin tasviri (*Albüm*, İstanbul Deniz Müzesi Ktp., nr. 2380, vr. 112*)

XVII. yüzyılın sonlarına ait bir minyatürde Kâğıthane'de kır safası yapan kadınlar (Enderunlu Fâzil, *Zenannâme*, İÜ Ktp., nr. 5502, vr. 78*)

tekke edebiyatından bazı parçalar İstan-bul folklorunun çeşitli yönlerini yansıtmaktadır.

Soyun devamlılığını sağlayan çocuk Türk toplum hayatında çok önemli oldu-ğundan çocuk sahibi olamayanlar, tıbbın yetersiz kaldığı zamanlarda halk hekim-liğinin yanı sıra çeşitli yollara başvurmuş-lar, böylece ortaya çok zengin bir folklorik malzemenin çıkmasına yol açmışlardır. Bu bakımdan İstanbul folklorunda ço-cukla ilgili malzemenin ayrı bir yeri var-dır. Çocuk sahibi olmayı mümkün kıldığı-nı inanılan Tezveren Dede gibi bazı ya-tırların türbelerini ziyaret etmek âdet haline gelmiştir. "Ye tatlıyı doğur atlıyı, ye ekşiği doğur Ayşe'yi" sözünde ifadesi-ni bulan, hamile kadının tatlı ya da ekşi yiyecekleri çok yemesine ve ayrıca fizik-sel durumuna bakılarak doğuracağı ço-cuğun cinsiyetinin tayin edilmeye çalışıl-ması da önemliydi.

Her ailenin güven duyduğu, becerikli ve dini bütün bir ebe kadını vardı. Doğuma yakın bir pazartesi günü ikindiden önce eve davet edilen ebe dualar arasında ço-cuğun giyeceklerini kundağa yerleştirir, içine çörek otu serper ve bir bohçaya koy-duktan sonra üstünde de kese içinde bir Kur'an-ı Kerim'le kibleye karşı asardı. Doğum gerçekleştiğinde ebe tekbir alma-ya ve kelime-i şehâdet getirmeye başlar, bekleyenler de ona katılırlardı. Çocuğun göbeği kesilirken göbek adı konulur, yı-kandıktan sonra kundaklanarak göğsü-ne "ümmü sıbyan muskası" denilen Âye-tü'l-kürsî yazılı bir muska ile incili nazarlık takılır, yüzüne beyaz ve yeşil iki duvak örtülür, beşiğinin başına da bir mushaf asılırdı. Çocuğa üç ezan sesi duyulunca-ya kadar bir şey verilmez, sonra lohusa Kur'an-ı Kerim'den açılan herhangi bir sayfada şahadet parmağını gezdirerek çocuğun ağzına sürer, ardından besme-leyle ılık şekerli su damlatıp memesini verirdi.

Doğumdan sonra lohusa şerbeti kay-natılarak sürâhile konur ve boyunlarına çocuk erkekse kırmızı kurdele, kızsız gaz boyaması (kolalanmış koyu pembe tül-bent) sarılarak akraba ve uzak semtler-de oturan dostlara gönderilir, böylece doğum haberi verilmiş olurdu. Üç günden sonra da komşu ve akrabalar hediyeleri-yle birlikte gözyaydına gelmeye başlardı; bu ziyaretler yedi gün, yedi gece sürerdi. Doğumun ilk haftası içinde mutlaka hal-leilmesi gereken en önemli iş çocuğun adını koymaktı. Mümkünse cuma günü namazdan sonra hayatta ise büyükbaba, değilse ailenin büyüklerinden biri veya çevrede dindarlığıyla tanınan saygın bir kişi, eğer uygun bir kimse bulunamamış-sa bizzat babası abdestli olarak çocuğu kibleye doğru kucağına alır ve sağ kulağı-na önce ezan okur, ardından da üç defa konulan adı söylerdi. Genellikle doğumun altıncı günü akşamı kına gecesi yapılırdı. O gece veya ertesi gün mevlid okutulduk-tan sonra içine yatak yorgan takımı yer-leştirilen çocuğun beşiği, başta ebe kadın olmak üzere ellerinde renkli mumlarla yürüyen bir grup genç kadın -kız tarafın-dan lohusanın odasından çıkarılır ve "be-şik çıkma" denilen bu törenin arkasından cerezler yenilerek eğlenilirdi. Doğumun sekizinci günü sabahı lohusa döşeği kal-dırılır, ancak anne ve çocuk kesinlikle yal-nız bırakılmazdı. Çünkü yalnız bırakıldık-ları takdirde al basması sonucu lohusa-nın öleceğine veya kırklara karışacağına inanılırdı. Çocuğun bebekliğinde yapılan törenlerin sonuncusu dış buğdayı (dış he-diği) pişirilmesiydi. Süt dişinin çıktığını ilk gören kişi çocuğa hediye olarak bir iç gömleği alır ve "dış buğday" adıyla buğ-day kaynatılıp dağıtıldıktan sonra evde şenlik yapılırdı.

İstanbul folkloru içinde önemli bir yere sahip olan sünnet düğünlerinin vazgeçil-mez töresi Eyüp Sultan ziyaretidir. Eskiden özel kıyafetleriyle bir tören havası içinde Eyüp'e götürülen beş-on bir yaş-

ları arasındaki çocuk türbeyi ziyaret ettikten sonra türbedara okutularak tesbihten geçirilirdi; şimdilerde ise sadece hâcet penceresi önünde dua edilmektedir. Sünnet çocuklarının Eyüp Sultan ziyareti bu semtte oyuncakçılığın gelişmesine yol açmış ve fabrikasyon oyuncakların ithal ve imaline kadar Eyüp'ün ünlü ahşap oyuncakları her İstanbul çocuğunun hayalini süslemiştir. Son yıllarda daha çok cumartesi günleri yapılan sünnet düğünleri, eskiden perşembe günü öğleden önce yapılırdı. Düğün sabahı hokkabaz, çengi, karagözcüler ve curcunabazlar eve gelip sünnet edilecek çocuğu ve arkadaşlarını eğlendirir, sonra da "oldu da bitti maşallah" avazları arasında tek bir ve salavatlarla başlayan sünnet operasyonunun acısını hissettirmemeye çalışırlardı. Çocuğun büyüyünce iyi bir insan olması için sünnet derisi cami veya medrese bahçesine gömülürdü. Sünnet düğünlerinde kadınlar gündüz, erkekler ise gece eğlenirlerdi. Günümüzde mevlid okunarak yapılan sünnet törenleri 1950'lerden sonra ortaya çıkmıştır. İstanbul sünnet düğünlerinde Anadolu'nun birçok yöresinde yaygın olan kirvelik geleneği yoktur.

İstanbul folklorunda evlenmek isteyen kızların veya onlar adına annelerinin Sarıyer'deki Telli Baba Türbesi'ni ziyaret ederek tel adamları, dileği gerçekleştirmede de düğün öncesi türbeye gelip adadıkları teli takmaları âdet olmuştur. İstanbul'da evlilik törenleri söz kesimiyle başlar. Söz kesilince gelenlere şerbet ikram edilir ve 1900'lerden sonra âdet olan nişan yüzüğü için ölçü alınır. Oğlan evi nikâhtan önce kız evine kurdelelerle süslenmiş bir tabla veya sepet içerisinde nişan yüzüğü, gelinlik kumaşının bulunduğu sırmalı bohça, pudra, kolonya, ayakkabı gibi bazı hediyeler ve aralarına mevsim meyve ve çiçekleri konulmuş şekerlemeden oluşan bir nişan takımı; kız evi de nişan takımını getiren bekçiyle oğlan evine devrine göre iç çamaşırı, gecelik, gömlek, kravat, kol düğmesi ve bütün tabakası gibi hediyelerden oluşan bir damat bohçası gönderirdi. Düğün hazırlıkları, bir hafta önceden davetlileri çağırma için "okuyucu" denilen bir kadını evlere göndermekle başlardı. Eğer gelin şehir dışına gidecekse davetliler hediyelerini (saçı) çeyiz kız evinden çıkıncaya kadar getirirlerdi. Çeyiz düğünden önceki pazartesi günü oğlan evine gönderilirdi. Salı günü gelin hamamı, çarşamba akşamı kına gecesi yapılırdı; erkekler selâm-

lıkta, kadınlar haremde yahut erkekler gençler bir tarafta, yaşlılar bir tarafta olmak üzere damat evinde toplanıp eğlenirlerdi. Perşembe "yüz yazısı" günüydü. Oğlan evinin nişan takımı ile gönderdiği kumaştan dikilen gelinlik o gün geline giydirilir, arkasından babası veya büyük erkek kardeşi "gayret kuşağı" denilen bir şal kuşağı beline bağlar, sonra da onu bir kılıcın üzerinden atlatarak, "Dedelerin gibi kılıcını iyi kullanacak evlât ve torunlar yetiştir" der, dua eder ve sırtını okşardı. Bundan sonra gelin evdekilerle ağlayarak vedalaşmaya başlar ve ev halkını da ağlatırdı. Ardından gelin perdeleri kapalı gelin arabasına bindirilirdi ve arkasından yürüyen alayla oğlan evine götürülürdü. Oğlan evine varıldığında çarşafaların arasında arabadan indirilen gelin, kaynananın elinde tuttuğu bir Kur'an-ı Kerim'in altından geçirilip kapıda bekleyen damada teslim edilir, o da başının üzerinden bozuk para saçtıktan sonra koltuklayarak gelin odasına çıkarırdı; buna "koltuk merasimi" denirdi. Yatsı namazını camide kılan damat arkadaşları ile birlikte ilâhiler okuyarak evin kapısına gelir, hocanın duasının arkasından babasının ve kayınbabasının ellerini öper, arkadaşları tarafından sırtı yumruklanarak gelin odasına uğurlanırdı. İçeride iki rek'at namaz kılıp dua eden damat önceden hazırladığı yüz görümlüğünü vererek gelinin duvağını açardı.

Vefat ve cenazeye ilgili olarak dinî örf-lerle karışmış halk âdetleri de teşekkül etmiştir. Ölüm yatağındaki hastanın başında Yâsîn okunur, ağzına sık sık içine gül suyu katılmış su -varsa zemzem-damlatılır ve ona da telkin etmek için yanında kelime-i şahâdet getirilirdi. Cenazenin çabuk gömülmesi sünnet olduğundan bu konuda acele etmek sevap sayılırdı. Akşam ölenler ertesi gün öğle, sabahleyin ölenler ise öğlen veya ikinci vakti kaldırılır ve ne vakit kaldırılacağı o vaktin ezanından önce verilen salâ ile duyurulurdu. Cenazeler evde yıkanır, bu sırada öd ağacı yakılır, yıkama işi bittikten sonra da evin uygun bir odasında Kur'an okunurdu. Tabut evden alınırken orada bulunanlardan helâllik istenir ve kısa bir duadan sonra omuzlarda taşınarak camiye götürülürdü. Cenazeye yolda rastlayanların ayağa kalkmaları, "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" diyerek mümkünse tabutun ardından en az kırk adım yürümeleri bu esnada tabutun taşınmasına yardım etmeleri ve Fâtîha okumaları âdetti. Eğer namaz Eyüp Sultan, Sünbül

Efendi gibi camilerde kılınmışsa cenaze musallâdan alındıktan sonra hâcet penceresinin önüne getirilip dua edilirdi. Cenaze salâsı okunarak mezarlığa götürülen cenaze mûtat dinî törenle gömülürdü. O akşam eli bir Fâtîha okunur ve devir hatmi indirilerek evde bulunanlara irmik helvası ikram edilirdi. Ölünün ruhu için yedi veya kırk akşam Yâsîn okunur, bu süre içerisinde yattığı oda aydınlatılırdı; bazan da odanın kapısı kırk gün kapatılmazdı. Ölünün elbise ve diğer eşyası fakirlere verilir, saat, tesbih, cüzdan, kalem, sigara tabakası gibi bazı şahsî eşyası yakınları tarafından yâdigâr olarak alınırdı. Ölünün borcu varsa hemen ödenir, ödenemezse alacakısıyla ödeme konusunda anlaşmaya varılarak mezarında kul hakkı ile yatması önlenirdi. Ölû evinde üç gün yemek pişirilmez, bu sürede yemek ihtiyacını komşu ve akrabalar karşılardı. Ölenin arkasından uzun süre ağlamanın ve yas tutmanın dinen doğru olmadığı bilindiğinden genellikle üçüncü günden sonra cenaze evi normal yaşayışına dönerdi; ancak kırkıncı gün mevlid okutulması veya lokma dökülerek dağıtılması âdetti.

İstanbul, fetihten itibaren Müslümanlığın en canlı yaşandığı bir yer olmuş ve bu durum özellikle ramazan aylarında her yönüyle hissedilmiştir. "On iki ayın sultanı" denilen bu mübarek ayın dindar olsun veya olmasın her kesimden insan tarafından büyük bir ilgi ve saygıyla karşılandığı görülür. Ramazan hazırlıkları, iftar ve sahur için gerekli gıda maddelerinin toptan alınmasıyla başlardı. Hali vakti yerinde olanlar yalnız kendileri için değil yakınları, komşuları ve özellikle fakirler için de hazırlık yaparlardı. Ramazandan on-on beş gün önce camilere ve bazı büyük konaklara mahyalar asılırdı. Devlet büyükleri padişaha "yıllık hümâyun" denilen bohçalar, tarikat önderlerine, ulemâya ve maiyet memurlarına "iftâriyye" adı altında çeşitli hediyeler gönderir, muhtaçlara da ramazan masrafiyle beraber fitre, zekât ve sadaka verirlerdi. Konak sahiplerinin medrese öğrencilerine ve tekkelere "ramazâniyye" adıyla yiyecek yollamaları da âdettendi. İftar vakti Topkapı Sarayı, Kurşunlu Mahzen, Yedikule, Kız Kulesi, Beyazıt, Heybeliada ve Tersane gibi şehrin belirli yerlerinden atılan toplanla halka duyurulurdu. İlk günün iftarı, özellikle sur içi hanımları tarafından Topkapı'daki Oruç Baba Türbesi'nde sirke-ekmekle açılır ve bu sırada dilek tutulurdu. Ramazan gelenekleri içinde if-

tar davetlerinin önemli bir yeri vardı. Zengin fakir herkes eşini dostunu iftara davet eder, maddî durumuna göre ikramda bulunurdu. Oruç genellikle hurma, su, varsa zembek, tuz veya zeytinle açılırdı. Sadrazam ve nazırlar konaklarında üç ayrı sofraya kurarlardı. Birincisi resmî zevat için mâbeynde, ikincisi onların eşleri ve hanımefendinin diğer davetlileri için haremde, üçüncüsü semtin fakir halkına ve Tanrı misafirlerine selâmlık odasında kurulur, bütün misafirlere aynı yemek ikram edilirdi. Davetli davetsiz birçok insan bu konaklarda saygıyla karşılanırdı, daha sonra kendilerine “diş kirası” adı altında çeşitli hediyeler ve yoksullara para verilirdi. Orta halli ailelerde yedi gün evin erkeği erkek komşularına, yedi gün de evin hanımı komşu hanımlarına iftar verirdi. Çocuklar kesinlikle iftara götürülmezdi. Her mahalle halkı kendi çevresinde bulunan fakir ve düşkünlere, bekâr odalarında yatıp kalkan kimsesiz gençlere özellikle ramazanda yardım eli uzatmayı görev bilir, bu işler için para ile tutulan mahalle bekçisi hazırlanan iftar tep-silerini yerlerine iletirdi. Sahurda davul çalıp mâni söyleyerek halkı uyandırmakla görevlendirilen bekçi kendi yemeğini sırası gelen evden alırdı. Bekçilere bu hizmetleri karşılığında ramazanın on beşinde para, ayrıca bayramın ilk gününde de yazma mendil, mintan gibi hediyeler verilirdi. Bekçi bayramın birinci günü aldığı para dışındaki bahşişleri davulunun kasnağına yerleştirir veya yamağının taşıdığı uzun bir sırğın başına bağlar, mahalle çocuklarıyla bir alay oluşturarak dolaşırdı.

Halk, ramazan boyunca bu ayın kutsallığına uygun hareket ettiği gibi gezip eğlenmeye ve şehri dolaşmaya da önem verirdi; özellikle Kadir gecesini ve arefe gününü ibadetle geçirmeye çalışırdı. İkindiden sonra iftara kadar çıkılan ramazan gezintileri Ayasofya ve Fatih meydanları arasında yapıldı. İftardan sonra kadınlar komşuları ile sohbet etmek, ikramda bulunmak ve çeşitli oyunlar oynamak suretiyle hoş vakit geçirirlerdi. Erkekler ise özellikle yaz mevsimine rastlayan ramazanlarda kendi aralarında kır iftarları düzenler; Fatih, Şehzadebaşı, Lâleli, Beyazıt, Sultan Ahmed, Ayasofya, Mahmud Paşa, Eyüp Sultan ve Sultan Selim camileri civarında bulunan asırlık ağaçlar altındaki kahvehanelerde yatışı ezanına kadar nargile, çubuk ve kahve içerlerdi. Teravihten sonra evlerden ve camilerden çıkan halk, sohbet etmek için bu kahveler yanında Çemberlitaş ve Tavukpazarı'nda-

ki âşik ve semâi kahvelerine, karagöz ve orta oyunlarının oynandığı Şehzadebaşı'nda özellikle Direklerarası ve Aksaray caddesi üzerindeki Yeşiltulumba Meydanı'nda yer alan kahvelere giderdi. İstanbul'da ramazanla ilgili olarak “İmparatorluk'tan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan” adlı uzun bir makale kaleme alan François Georgeon burada daha çok bir Batılı gözle ramazanı yorumlamış, İstanbul halkının dine bağlılığından çok ferdi olumsuzluklar üzerinde durmuştur (*Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak*, s. 41-136).

İstanbul folkloru içinde günümüzde de varlığını canlı bir şekilde sürdüren kandil geceleri, II. Selim döneminde (1566-1574) minarelerde kandil yakmak suretiyle ilân edildiğinden bu adı almıştır. Bu gecelerde padişahların alayla camiye gidiş dönüşleri temaşa konusu olur, dindar insanlar geceyi mevlid dinlemek için gittikleri camilerde geçirirlerdi. Özellikle son yarım asırda İstanbul halkı arasında kandil günü oruç tutup gecelerinde cami cami dolaşarak sabaha kadar ibadet etme şeklinde yeni bir geleneğin oluşmaya başladığı söylenebilir. Kandil gecelerinde evlerde kandil simidi ve şekerleme ikramında bulunmak halk arasında yaygın bir gelenektir. Bu gelenek komşuluk ilişkilerinin canlı kalmasına, sosyal hayatın hareketlenmesine ve dargınların barışmasına vesile olurdu.

Halkın büyük bir coşkuyla kutladığı dinî günler içinde en önemli yeri ramazan ve kurban bayramları alır. Ramazanın yirmi dokuzuncu akşamı şevval hilâli görüldüğü takdirde mahalle bekçilerinin davul çalmalarıyla, eğer hilâl görülemezse otuzuncu gün ikindi vakti top atışlarıyla ertesi günün bayram olduğu halka duyurulurdu. Top atma işi bayramın üçüncü gününün ikindisine kadar namaz vakitlerinde de devam ederdi. Bayram gecesini selâtin camilerinin minareleri “kaftan giydirme” denilen şekilde aydınlatılarak aralarına bir hat mahya çekilir, böylece ramazanın uğurlandığı ima edilirdi. O gece hamamlar sabaha kadar açık olurdu. Sabaha karşı mahalle bekçileri davullarıyla halkı uyandırır, bayram namazı vakti atılan toprakla ilân edilirdi. Namazın bitiminde camide bulunanlar önce hocaefendiyle, sonra da meşâyih, ulemâ ve birbirleriyle bayramlaşırlardı. Evlerde büyüklüğünün elini öpen çocuklar daha sonra mahalledeki evleri dolaşır, komşuların ellerini öperek hem dualarını hem de kendileri için hazırladıkları bir ucuna gümüş

paralar düğümlemiş mendilleri alırlardı. Arefe günü ikindide başlayan mezarlık ziyareti bayram namazından sonra da devam ederdi. Padişahların bayram namazını kılmak için saraydan camiye gidiş ve dönüşleri sırasında düzenlenen törene “bayram alayı” adı verilirdi. Bayramlaşmak için eve ilk gelen kişi, arkasında eli sııklı yardımcısıyla davulunu çalarak kapı kapı dolaşan bekçi olur, onu tulumbacılar ve çöpçüler takip ederdi. Bu ilk ziyaretçilerden sonra hısımlar akraba, komşu ve tanıdıklar gelmeye başlar, bunlar genellikle yazma mendile sarılmış şeker veya yemiş getirirlerdi. Hanımların bayram gezmesi uzun süre devam ettiği halde -ki bunun için şevval ayına “şeker bayramı ayı”, zilhicceye “kurban bayramı ayı” ve ikisinin arasındaki zilkadeye de “aralık” derlerdi- erkeklerinki bayram günlerinde tamamlanırdı. Bayram ziyaretine gelenlere özellikle ramazan bayramında önce şeker veya hamur işi tatlı, ardından kahve ikram etmek âdeti. Bayramın birinci günü sabahattan itibaren açık alanlarda kurulan eğlence yerlerine “bayram yeri” denirdi. Her semtin uygun bir yerinde bulunan boş arsa bayram yeri olarak seçilirdi. Buralarda dönme dolap, atlıkarcınca ve salıncıklar kurulur, ip cambazları, hokkabazlar çeşitli gösteriler yaparlardı ve seyyar satıcılar çocuklar için her türlü yiyecek ve oyuncak satarlardı. Bayram yerlerinin yanında çocuklarını getirmiş olanlar için çadırlar kurulur ve kahve, nargile, çubuk içmek isteyenler bu çadırları doldururlardı. Ayrıca büyükler için çadır veya barakalarda faaliyet gösteren kantocular ve düzmece şahmaranlar da vardı. İstanbul folklorundaki bayram ve bayram yerleri Mehmed Âkif'in “Bayram” şiirinde en güzel biçimde tasvir edilmişti.

İstanbullular'ın günlük hayatı içinde halk inançlarıyla ilgili âdetler de önemli bir yere sahiptir. Halk yaşadığı bu şehri sahâbeler ve velîler yanında cinlerle, perilerle paylaştığına da inanırdı. “İyi saatte olsunlar” sözüyle adlandırdığı bu güçlerden çekinir, onlarla iyi geçinmek isterdi. Yeni taşındığı evinin bahçesinde ayak değmeyen bir yere şerbet döküp, “Alın ağzınızın tadını, verin ağzımızın tadını” diyerek o evde huzur içinde yaşamak istediğini ifade eder, eve giren ilk turfanda meyvenin bir iki tanesini veya bir parçasını yine aynı sözlerle bahçeye atarak kendilerini unutmadığını belirtirdi. Bu güçlerle yüz yüze gelmekten korkmakla beraber onların zaman zaman yardımını göreceğine de inandığından yok olmala-

rını istemez ve bunun için de “Allah bizi onlardan, onları da kurttan kuştan korusun” dileğinde bulunurdu. Kedi ve köpek gibi hayvanların iyi saatte olsunlarla ilişkisi bulunduğu inanılır ve bu hayvanlara iyi davranılıp başın üzerinden dolaştırılan ekmeklerle karınları doyurulurdu. İstanbullu evinin mutfak suyunu kanalizasyona değil bahçesinde açtığı ayrı bir kuyuya akıtır, bahçeye veya sokağa pis su dökmek zorunda kaldığında ise “destur” diyerek görünmeyen güçlerden âdeti izin isterdi. Halkın zaman zaman kismetli bağlanmış kızlar, çaresiz ruh hastaları ve aşırı huysuz çocuklar için cincilere, babalı Araplar’a ve tütsücü bacılara başvurması âdeti yaygındı. Folklorik inançlar içinde fal baktırmanın da önemli bir yeri vardı. Daha çok hanımlar tarafından ilgi gösterilen fal çeşitleri içinde en yaygın olanı kahve falydı. Çingenelerin baktığı bakla falı bir bez üzerine atılan bakla, kömür, boncuk gibi tanelerin yorumlanmasından ibaretti. Bunların yanında su, el, tütsü ve iskambil (daha çok Ermeni ve Rumlar’ın yaşadığı semtlerde) falları ile yıldıznâmeye bakmak da vardı.

İstanbul halkı insan bedenindeki kaşıntı ve seçirme gibi halleri geleceğin habercisi saymıştır. Ayak tabanının kaşınması uzun yola çıkılacağına, sağ avucun kaşınması para geleceğine, sol avucun kaşınması para harcanacağına, kulak yanması ve çınlaması kişinin çektiştirildiğine veya anıldığına, dilin ısırılması tatlı yenileceğine, bıyık yerinin kaşınması bir erkek misafirin ve sofrada lokmanın elden düşürülmesi aç bir kimsenin geleceğine işaret eder. Evdekilerden birinin pabucunun veya terliğinin ters dönmesi sahibinin hastalanacağını, horozların vakitsiz ötmesi ve köpeklerin uluması kötü haber alınacağını, kedinin ev içinde yeri tırmalaması havanın bozacağını gösterir. Bir dikeşe yahut örgüye, çabuk bitmesi için “ayağı tez” diye tanınan birine “kolay gelsin” dediterek başlanması gerekirdi.

Evde kaybolan önemli bir eşyanın bulunması için nerede yattığı bilinmeyen Gâib Dede’ye üç İhlâs bir Fâtiha okunur, eğer eşya önemli değilse onu rahatsız etmemek için, “Şeytan aldı götürdü” diyerek bir iplik veya mendil düğümleir, böylece şeytanın idrar torbasının bağlandığına inanılırdı. Eşya bulununca kendiliğinden çözülmesi için düğüm sıkı atılmazdı. Nerede yattığı bilinmeyen, fakat ruhanîyetinden dilek dilenen diğer bir dinî şahsiyet de İbrâhim Ethem Dede’dir. İbrâhim Ethem Dede kadınların oynama-

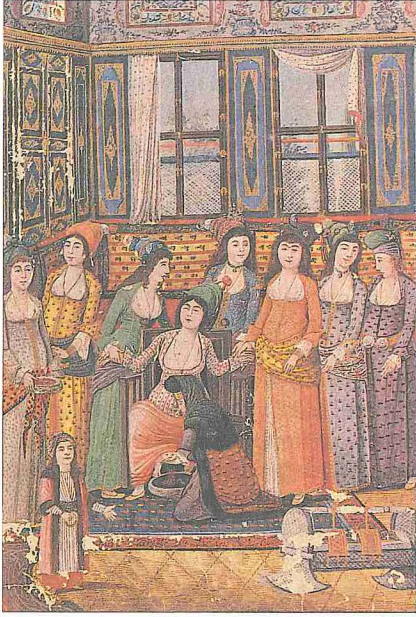
sını görmekten hoşlanırmış. Bundan dolayı kendisine, “İbrâhim Ethem Dede / Gömleği keten Dede / Bu dileğim olursa / Kapı ardından sana / Kırk göbek atam dede” tekerlemesiyle adak adanır ve dilek gerçekleştirildiğinde adak mutlaka yerine getirilirdi. Adaklardan biri de önemli dilekler için kurulan “peygamber sofrası”dır. Dileğin tutulduğu ay, gün ve saat bir yere yazılır. Eğer bir yıl içinde dilek gerçekleşirse kaydedilen tarihte sofra kurulur ve komşu hanımlar çağırılır. Hâne sahibi yer sofrasının ortasına adağı için bir mum diker, mumun çevresine de birer tabak peynir, zeytin, yoğurt ve eklemek koyardı. Misafirler sofranın çevresine oturduklarında hâne sahibi üç İhlâs, bir Fâtiha okuyarak Hz. Peygamber’in ruhuna bağışlardı. Sonra da, “Çok şükür niyetime erdim, vaad ettiğim şu sofrayı kurdum; inşallah burada bulunan hanımların da dilekleri gerçekleşir” diye dua eder. Bu duaya “âmin” diyen misafirler, içlerinden dileklerini tutup gerçekleştiği takdirde kendilerinin de böyle bir sofraya kuracaklarını söylerler. Ardından beraberlerinde getirdikleri mumları yakarak sofraya koyar ve yiyeceklerden bir iki lokma yerlerdi. Mumlar yanıp bitmeden sofradan kalkılmaz, önce kimin mumu biterse ilk olarak onun dileğinin gerçekleşeceğine inanılırdı. Şâban ayının ilk haftasında, yeşillikler de dahil kırk bir türlü yiyecek kurulan bir sofraya da “Zekeriyâ sofrası (sinisi)” adı verilir. Sofrayı kurana o gün oruç tutar ve akşam ezanına kadar hiç konuşmaz; bundan dolayı bu oruca “İlâl orucu” da denirdi. Ezan okunca sofraya sahibi orucunu açar ve misafirlerle konuşur; misafirler de yeşillik, ekmek, zeytin yer ve adaklarını adarlar. Ardından ev sahibi veya kiraati iyi bir misafir Meryem sûresini okur. Bu sûrenin okunmasının ve adak sahibinin o gün akşama kadar hiç konuşmamasının sebebi, sûrenin 9 ve 25-26. âyetlerinde Allah’ın Hz. Zekeriyâ’ya ve Hz. Meryem’e kendilerine birer oğul vereceğini bildirmesi ve buna karşılık onlardan kimseyle konuşmamalarını istemesidir. Sûre bitip dua edildikten sonra sofradaki yiyecekler yenirdi. Son yıllarda Zekeriyâ sofrasının yerini “çay sofrası” almıştır. Kur’an okuma, adak adama ve dua kısımları aynı olan bu sofrada çayın yanına bazı yiyecekler ve bir tas kesme şeker konur; Allah’tan istekte bulunan kişi bir kesme şeker alarak adağını adar.

İstanbul’da, özellikle hanımlar arasında gülbank (Türkçe dua) okuma geleneği de

çok yaygındır. Yer yer çeşitli tarikatlarla yeniçeri ve esnaf gülbanklarından alınmış olan, çocukların da kolayca ezberlediği bu manzum dualar, meselâ evi yangından ve hırsızlardan korumak için, “Al-lâhümme birsin / Ve vallâhi nursun / Yetmiş yedi bin âyete’l-kürsî / Kapımda bekçi dursun”; ay ilk görüldüğünde, “Ayı gördüm Allah / âmentü billâh / Yeni aylar mübârek olsun / Elhamdülillâh” (son iki mısra “Geçmişlerimin günahını / Affeyle Allah” şeklinde de söylenir); gece yatarken, “Yatarım mâşallah / Kalkarım inşallah / Ölüsem elhamdülillâh / Kalkarsam elhamdülillâh” veya, “Yatarım sağıma / Dönerim soluma / Dört melâike alırım yanıma / Biri sağıma biri soluma / Biri göğsümdeki dinime biri imanıma / Cümle günahlarıma tövbe estağfirullah” mısraları gibidir.

İstanbullular rüyalara da büyük değer verirler, ayrıca önemli işler hakkında karara varmak yahut bir işin nasıl sonuçlanacağını öğrenmek amacıyla aslında sünnet olan “istihâre”ye yatarlardı. Bunun için gece boy abdesti alıp iki rek’at namaz kıldıktan sonra istihâre duası okunarak yatağa girilir. Ya görülecek rüyada işaretiler belirlenerek önceden niyet edilir (“eğer bu iş hayırlı sonuçlanacaksa kendimi yeşillikler içinde göreyim, eğer hayırlı sonuçlanmayacaksa ateş göreyim” gibi) ya da görülen rüya yorumlanarak olumlu veya olumsuz bir sonuca ulaşılır.

Hacamat, sülûk koyma, bardak çekme gibi usuller bugün de başvurulana tedavi yöntemlerindendir; kırık çıkık için ise çıkıkçıya gidilir. Ayrıca soydan gelen bir bağla kendilerine “ocaklı” denilen ve çeşitli hastalıkları iyileştirdiklerine inanılan birtakım kimseler bulunmaktadır. Bunlar kurşun dökme, şerbet dökme, ateş söndürme, dalak kesme, sarılık kesme, korku bastırma, alazlama, tütsüleme, kırklama ve çivileme gibi usullerle tedavi uygulayan halk hekimleridir. Soğuk algınlığı, nezle, baş ağrısı, mide bulantısı, hazımsızlık, küçük yara ve çibanlar hafif rahatsızlık sayıldığından halk ilâçlarıyla tedavi edilirler. Eskiden ilkbahar geldiğinde Boğaziçi, Çamlıca, Erenköy gibi yeşil alanlardan ilâç yapmak için çeşitli bitkiler toplanırdı. Bunların bir kısmı evlerin bahçelerinde de yetişir veya yetiştirilirdi; kolay bulunamayanlar ise Mısır Çarşısı ve Üsküdar’daki attarlardan satın alınırdı. Şehirdeki birçok türbe de özellikle mübarek sayılan menba veya kayu suları ile çeşitli hastalıklar için şifa kaynağı kabul edilmiştir. Merkezefendi Çukurçeşme su-

Enderunlu Fâzıl'ın *Zenannâme* adlı eserinden sarayda bir doğumun tasvir edildiği minyatür (İÜ Ktp., TY, nr. 5502, vr. 142")

fiyle başlayan yedi çeşit yiyecek bulundurmanın sağlık getireceğine inanırdı. Bu inanca saray da ilgi göstermiş ve Nevruz macunu hazırlatıp halka dağıtmıştır. Yeniçeri ağaları da o gün sadrazam ve Dîvân-ı Hümâyûn'a "Nevruz sultan ziyafeti" vermeyi gelenek haline getirmişlerdir.

Eski İstanbul'da ordunun sefere çıkması, şehzadelerin sünnetleri, sultanların evlenmeleri, saraydaki doğumlar ve şehre gelen saygın misafirler için düzenlenen şenlikler içinde esnaf alayları önemli bir yer tutardı (geniş bilgi için bk. Evliya Çelebi, I, 487-674). İstanbul folklorunda büyük önem taşıyan esnaf gelenekleri, loncalar ve gedikler gibi örgütlenmeler yanında kişinin mesleğe cırak girmesinden kalfa ve usta olarak kendi adına iş yeri açmasına kadar meslek hayatı boyunca uyması gereken kuralları, cezaları ve lonca mensuplarının dayanışmasını kapsar. Bu gelenekler 1839'a kadar bir ölçüde korunmuş, daha sonra terk edilmiş veya şekil değiştirmiştir (bk. AHİLİK; GEDİK; LONCA).

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 487-674; Tayyârîzâde Atâ Bey, *Târîh*, İstanbul 1292, I, 234-243; Osman Cemal Kaygılı, *Çingeneler*, İstanbul 1939, s. 85; Musahibzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul 1992 (İstanbul 1946), s. 13-30; H. Fahri Ozansoy, *Eski İstanbul Ramazanları*, İstanbul 1968, tür.yer.; M. Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, İstanbul 1972, tür.yer.; a.mlf., "İstanbul'da Kullanılan Bazı Halk İlaçları", *Halk Bilgisi Haberleri*, VIII/91 (1939), s. 129-140; a.mlf., "Âdet ve Ananeler: İstanbul'da Sünnet Dügünleri", *TFA*, III/49 (1953), s. 776-778; R. Halit Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, İstanbul, ts., s. 7-11, 40-45; Orhan Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Ankara 1974, tür.yer.; S. Veys Örnek, *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, Ankara 1979, tür.yer.; Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul* (haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 184-190; Turhan Baytop, *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi*, İstanbul 1984, s. 461-472; *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1989, tür.yer.; İ. Gündâğ Kayaoğlu – Ersu Pekin, *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul 1992, tür.yer.; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* (haz. Kazım Arısan – Duygu Arısan Günay), İstanbul 1995, s. 11-30, 39-54, 106-136; Senur Sezer – Adnan Özyalçın, *İstanbul'un Taşı Toprağı Altın: Eski İstanbul Yaşayışı ve Folkloru*, İstanbul 1995, s. 134-153, 163-164, 182-189; François Georjeon – Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak*, İstanbul 2000, s. 41-136; M. Fuad Köprülü, "Nevruz'a Ait", *Hayat*, I/18, İstanbul 1927, s. 342-343; Müşfik Abdülkadir, "Peygamber yahud Zekerîya Sofrası", *Halk Bilgisi Haberleri*, II/19, İstanbul 1931, s. 152-155; Sermed Muhtar Alus, "Eski Bayram Yerleri", *Akşam*, 30 Haziran 1932 (sy. 4928), s. 7; a.mlf., "Ruz-u Hızır", *TFA*, I/23 (1951), s. 354-355; a.mlf., "Evlenme Dügünle-

ri, Eski Dügünler", *İst.A*, X, 5413-5415; M. Zeki [Oral], "İstanbul'da Doğum ve Çocuk Hakkında Âdetler, İnanmalar", *Halk Bilgisi Haberleri*, II/23-24 (1933), s. 251-258; Melahat Sabri, "İstanbul Dügünleri", a.e., s. 233-244; Naki Tezel, "İstanbul'da Lohusalık Âdetleri", a.e., VI/73 (1937), s. 1-2; A. Süheyl Ünver, "İstanbul Halkının Ölüm Karşısındaki Duyguları", *Yeni Türk*, VI/68, İstanbul 1938, s. 312-321; Ercüment Ekrem Talu, "Eski Sünnet Dügünleri", *Resimli Tarih Mecmuası*, IV/39, İstanbul 1953, s. 2120-2122; a.mlf., "Şehzadebaşı ve Eski Ramazanlar", a.e., sy. 40 (1953), s. 2184-2185; Kadriye Ilgaz, "İstanbul'da Doğum ve Çocukla İlgili Âdet ve İnanmalar", *TFA*, IV/84 (1956), s. 1338 vd.; a.e., IV/93 (1957), s. 1481-1482; Münnevr Alp, "Eski İstanbul'da Loğusalık Şerbeti", a.e., IX/183 (1964), s. 3537-3539; a.mlf., "Eski İstanbul'da Halk İlaçları", a.e., IX/186 (1965), s. 3637-3638; M. Kemal Özerin, "Halk Takviminde Aylar", a.e., XII/238 (1969), s. 5275-5277; Orhan Seyfi Yüceltürk, "Tarihte Takvimler ve Yılbaşılar", *KAM*, X/4 (1981), s. 55-57; A. Necati Akgür, "Halk Takvimi", *TDA*, sy. 86 (1993), s. 123-149; Pakalın, II, 37-38, 267-268, 521-522; III, 295-296; "Bayram Yerleri", *İst.A*, III, 2310-2315; "Bayram Topu", a.e., V, 2310; "Çalgılı Kahvehaneler", a.e., VII, 3683-3687; Özdemir Nutku, "Bayram", *DİA*, V, 263-265; Uğur Göktaş, "Bayram Yerleri", *DBİst.A*, II, 103-104; a.mlf., "İftar Âdetleri", a.e., IV, 140-141; a.mlf., "Sünnet Âdetleri", a.e., VII, 113-114; Meltem Cingöz, "Dügün Âdetleri", a.e., III, 108-110; "Mevlit Alayı", a.e., V, 431; Nihal Kadioğlu, "Ramazan Gelenekleri", a.e., VI, 303-304; Alparslan Santur, "Halk İlaçları", a.e., III, 521-522; M. Sabri Koz, "Halk Takvimi", a.e., III, 523-524.

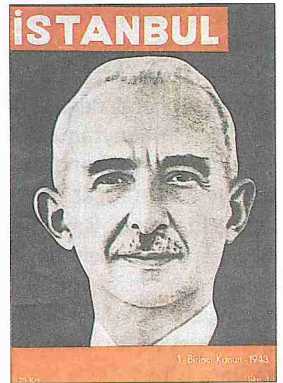

NURETTİN ALBAYRAK

İSTANBUL

İstanbul halkevleri tarafından
Aralık 1943 - Aralık 1948
tarihleri arasında yayımlanan
fikir, sanat, edebiyat
ve kültür dergisi.

İlk yayın döneminde, 1946 yılı sonuna ve 75. sayıya kadar on beş günde bir büyük boyutlarda kapak hariç on altı sayfa olarak yayımlanan *İstanbul* dergisinin boyutları 1947'de küçültülerek sayfa sayısı

İstanbul
dergisinin
ilk sayısının
kapakı